

ELORE (ISSN 1456-3010), vol. 15 – 2/2008.

Julkaisija: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry.

[http://www.elore.fi/arkisto/2_08/kei_b_2_08.pdf]

RECENSION:

FRÅN ÄLVOR OCH SPÖKEN TILL MARIABILDER OCH BÖNEKORT: EN BRED PRESENTATION AV AKTUELL FORSKNING I FOLKLIIG RELIGIOSITET I NORDEN

Marander-Eklund, Lena & Strandén, Sofie & Holm, Nils G. (red.) 2007: Folkliga föreställningar och folklig religiositet. Festskrift till professor Ulrika Wolf-Knuts. Åbo: Åbo Akademis förlag. 235 sidor.

Marja-Liisa Keinänen

Genom denna festskrift gratulerar en rad ledande folklorister, etnologer och religionsvetare i Norden Ulrika Wolf-Knuts på hennes bemärkelsedag (1), vilket säger en hel del om hennes position inom den nordiska traditions- och kulturvetenskapliga forskningen. Wolf-Knuts inflytande inom dessa forskningsområden begränsar sig dock inte bara till Norden utan hon har länge medverkat i ett europeiskt nätverk för folkreligionsforskning och har sedan 2006 varit ordförande för SIEF:s arbetsgrupp för religionsetnologi.

Som brukligt är, avspeglar en festskrift festföremålets forskningsintressen, vilka i Ulrika Wolf-Knuts fall genom åren just varit folklig religiositet och olika typer av folkliga föreställningar. Hon skrev sin licentiatavhandling om Jungfru Maria i skandinaviska trollformler, som beklagligt nog inte blivit publicerad, och sin doktorsavhandling om djävulen och människan i Vöråtraditionen i Svenskfinland, för att nämna ett par av hennes största arbeten inom det aktuella ämnesområdet. Det bör dock påpekas att Wolf-Knuts intresseområden inte enbart begränsar sig till historisk folklore och folklig religiositet utan de omfattar även samtida kulturella fenomen, allt från nostalgi till frågor om etnisk identitet.

DET FRAGMENTARISKA FORSKNINGSFÄLTET

Den forskningsinriktning, som Ulrika Wolf-Knuts och flera av bokens författare företräder, har starkt bidragit till att etablera den folkliga kristendomen, som man benämnt ”folkreligion” eller ”folklig fromhet”, som en viktig del av etnologins och folkloristikens arbetsfält. Studier av folklig religiositet i Norden var ju från början rätt fragmenterade, eftersom de vilade på en grundläggande dikotomi mellan kristendom, som betraktats som en norm för religion, å ena sidan och folktro, som utgjorde en restkategori där de icke-kristna eller förkristna föreställningarna placerats, å andra sidan. Denna tudelning styrde också den ämnesmässiga arbetsfördelningen inom religionsforskningen. Teologer studerade den kristna tron och kyrkohistoriker den folkliga kristendomen, medan folktron hamnade på folkloristernas och etnologernas bord. Oberoende, och ibland ovetande, om varandra har kyrkohistoriker och folklorister eller etnologer studerat var sin tårtbit av det folkliga fältet, vilket resulterat i en alltför ensidig bild av den folkliga religiositeten. Såsom Hilding Pleijel i sin tid påpekade har den svenska bondebefolkningen framstått i det närmaste som hedningar i ljuset av det material som samlats in av folkminnesarkiven och hans konstaterande gäller nog i hög grad även för de övriga folklorearkiven i Norden.

Arne Bugge Amundsens artikel i festskriften, som är en i raden av hans intressanta forsknings- och ämneshistoriska analyser, belyser denna problematik från ett norskt perspektiv. Artikeln klarlägger de teologiska och nationalistiska premisserna för 1800-talets forskning om folklig religiositet och hur dessa premisser ledde till att forskningsfältet blev fragmentariskt. Hans observationer torde ha en relevans även för framtida forskningshistoriska analyser av motsvarande processer i de övriga nordiska länderna.

Med utgångspunkt i R. H. Busks bok om romerska muntliga traditioner pekar Anne Eriksen på de konsekvenser, som de ovannämnda, konstlade distinktioner, som baseras på ett protestantiskt förhållningssätt till folklig religiositet, har i studier av katolsk folkreligiositet. Jag finner hennes studie av speciellt intresse, eftersom jag stött på samma problematik i mina studier av den rysk-ortodoxa folkliga religiositeten. Hon menar att inom katolicismen är det svårt, om alls möjligt, att dra tydliga gränser mellan det folkliga och kyrkliga, eftersom den katolska kyrkan haft ett mer tolerant och inkluderande förhållningssätt till folkliga traditioner än den protestantiska. Rågången är ännu svårare om man tar hänsyn till att den folkliga religiositeten i det moderna Rom, som Eriksen studerar, på grund av den långa kristna närvaron så gott som saknar för- eller icke-kristna element. De folkloreteman som på andra håll i Europa knutits till icke- eller förkristna gestalter, har i det romerska sammanhanget blivit knutna till kyrkan och helgonen. Eriksen belyser problematiken genom att studera berättelser om Mariabilder, som enligt traditionen uppenbarat sig på skilda platser i Rom och sedan bereddes plats i olika kyrkor. Detta har tolkats som kyrkans försök att ta kontrollen över de folkliga kulter som vuxit kring dessa bilder, men enligt Eriksen är denna tolkning alltför ensidig. Hon betonar i stället samspelet mellan det kyrkliga och folkliga och menar att det är den religiösa och sekulära eliten, å ena sidan och de vanliga romarna som från början initierade kulturen, å andra sidan, som

tillsammans upprätthållit kulten kring bilderna. Eriksens studie bekräftar således det som religionsantropologer, som forskat om den sydeuropeiska folkreligiositeten, länge betonat, att man ska söka nedmontera dikotomin officiell–folklig religion och i stället studera folkreligionen som ett mer eller mindre sammanhängande system av symboler.

TERMINOLOGISKA BETRÄKTELSE

För att komma ifrån den problematiska dikotomin mellan religion eller kristendom och folktro har festskriftens redaktörer klokt avstått från att i bokens titel använda termen ”folktro”, då folktro – såsom redan nämnts – framstår i gängse definitioner som en restkategori, en avvikelse från normen. Detta val leder visserligen till en terminologisk oenhetligt eftersom en del av bokens författare ändå i sina artiklar använder termen, men jag ser inte det som någon allvarlig brist, särskilt då redaktörerna i bokens inledning informerat läsaren om den bakomliggande problematiken. Dessutom är termen trots sitt tunga bagage fortsatt funktionell i en del sammanhang.

I stället för benämningen folktro har redaktörerna valt att använda termerna ”folklig föreställning” och ”folklig religiositet”, vilka i detta sammanhang är betydligt mer funktionella än termen folktro, då dessa två är öppnare och mer neutrala och kan referera till både föreställningar och praktiker i det så kallade bondesamhället men även i vårt moderna samhälle. Termerna ”folk” och ”folklig” kan naturligtvis uppfattas som problematiska, särskilt när vi i boken rör oss även i herrgårdssalonger och prästgårdar. Vid det första symposiet för SIEF:s arbetsgrupp avstod man faktiskt från att använda begreppet ”folkreligion” just på grund av den problematiska förleden ”folk” och i stället betecknade sitt arbetsfält med termen ”vardagsreligion”. Eftersom det förmodligen visade sig vara svårt att göra sig kvitt detta begrepp, återgick man till benämningen folkreligion i nästa konferensvolym.

Vad gäller festskriftens övriga innehåll finns de två ovannämnda forskningsinriktningarna representerade, det vill säga den mer traditionella folktroforskningen, som baseras på folkloristiskt arkivmaterial där bondesamhällets övernaturliga väsen bland andra står i centrum, och forskningen om folklig kristendom. Den sistnämnda inriktningen tar sin utgångspunkt i varierande typer av material, såsom muntliga berättelser, intervjuer, countrymusik och andliga sånger, men även mer materiella uttryck för religiositet, så som bönekort, julkrubbor, väggbonader och så vidare. Festskriftens första del belyser således folkliga föreställningar, allt från folktroväsen (älvor, djävulen, spöken) och märkliga människor till drömmar och svartkonstböcker, medan andra delen tar upp olika typer av yttringar av kristen folklig religiositet i både historia och nutid. Även om bidragens geografiska tyngdpunkt ligger i Norden tar författarna oss också med till andra delar av Europa, även till countrysångens USA.

FOLKRELIGIOSITETENS MATERIALITET

I flera artiklar i bokens andra del blir folkreligiositetens materialitet särskilt tydlig. I Mariakulten står ju hennes statyer eller bilder, som på ett mirakulöst sätt uppenbarat sig och blivit föremål för en kult, i centrum. Anders Gustavsson undersöker utifrån de fem sinnen olika typer av religiösa uttrycksformer i en lång rad av skilda kontexter. Även Nils G. Holms artikel om allsången från ett religionspsykologiskt perspektiv kan knytas till sinnen och sinnesupplevelsernas betydelse för den religiösa erfarenheten. Hans undersökning begränsar sig inte bara till de andliga sångerna utan han menar att allsången i allmänhet kan betraktas som folkreligiös upplevelse.

Ann Helene Bolstad Skjelbred i sin tur studerar en annan typ av materiella uttrycksformer inom dagens folkreligiositet, nämligen bönekort, som blivit ett nytt fenomen i norska kyrkor, men som länge har existerat i katolska länder. Förböns-korten, där kyrkobesökarna uttrycker sina innersta önskningar, utgör en intressant källa till studier av folklig religiositet, då dessa tydligt visar vilka frågor som i dag är angelägna för kyrkobesökarna. Tolkningen försvåras dock av att vi inte vet någonting om skribenterna, deras bakgrund och motiv till skrivandet. Även i Carola Ekrems artikel står bön och psalmverser i centrum, men förmedlade genom ett annat materiellt medium, nämligen väggbonader som var i mode i början av förra seklet och som upplevde sin renässans på 1970-talet. Nils-Arvid Bringéus har i sin tur spårat julkrubbans väg till Sverige och dess etablering som en viktig symbol i julfirandet i kyrkor och andra institutioner.

Till sist vill jag nämna Pekka Hakamies viktiga bidrag till forskningen om den folkliga religiositeten i det ateistiska Sovjetkarelen och på den postsovjetiska, karelska landsbygden. Hakamies och hans forskningsgrupp har undersökt folklig religiositet hos ryssar som efter kriget bosatte sig i det till Sovjet avträdde Karelen. Utifrån sina intervjuer med den lokala befolkningen ger Hakamies en inblick i den process som ägde rum när den inflyttade ryska befolkningsgruppen i samspel med de övriga inflyttade etniska grupperna successivt byggde upp en ny lokal religiös tradition.

Allt som allt ger Ulrika Wolf-Knuts festskrift en bred överblick över den aktuella forskningen om folkliga föreställningar och folklig religiositet i Norden. Boken belyser det rika och mångfacetterade empiriska fältet i både historia och nutid, men en del av artiklarna ger också viktiga teoretiska bidrag till den pågående terminologiska diskussionen och till diskussionen om ämnesgränserna.

NOTER

1. Se Sofie Strandéns intervju med Ulrika Wolf-Knuts i *Elore* 1/2008.

Filosofie doktor Marja-Liisa Keinänen är forskare i religionshistoria vid Stockholms universitet.